

MIRZO ABDULQODIR BEDIL FALSAFIY G'OYALARINING HAR TOMONLAMA BARKAMOL YOSHLAR TARBIVASIDAGI MA'NAVIY-AXLOQIY AHAMIYATI

SATTOROVA SHALOLA BOBIR QIZI

(Buxoro davlat pedagogika instituti)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13382360>

Annotatsiya: Muallif ushbu maqolasida Mirzo Bedil ijodini falsafiy tahlil qilgan. O'zbek xalqining vatandosh siymosi, Sharq madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan, o'z zamondoshlari va ilm axllari tomonidan taqdirlanib, Abulma'oni laqabi bilan shuhrat qozongan Mirzo Abdulkodir Bedil - qiyosi yo'q shoir, mutafakkir va jamiyatshunos olim, o'ziga xos faylasufona qarashlar sohibi bo'lgan insondir.

Kalit so'zlar: jamiyatshunos olim, dunyoqrash, tarixiy va falsafiy ildizlari, falsafiy ta'limotlar, zamondosh.

XVII-XVIII asrlarda Hindistondagi ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy to'qnashuvlar Mirzo Abdulqodir Bedilning ijtimoiy-siyosiy konsepsiyalariga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu davrda Hindistonda diniy va millatlararo masala muhim ahamiyatga ega edi. Mirzo Abdulqodir Bedil o'z davrining ziyolilari orasida tarbiya olgan va ulg'aygan. Mirzo Abdulqodir Bedil majzublar ta'sirida ko'p sayyohlik qilgan va shuning uchun ko'plab ijtimoiy muammolar va an'analar bilan yaqin tanishgan. Bularning barchasi mirzo Abdulqodir Bedilning ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-estetik qarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi. Mirzo Abdulqodir Bedilning ijtimoiy-siyosiy qarashlari musulmonlar va hindlarning birligi asosida shakllangan. Bu dinning ijtimoiy ongning rasmiy shakli bo'lib, Hindistonning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishini aks ettirganligi bilan bog'liq edi.

Mirzo Abdulqodir Mirzo Abdulqodir Bedil jamiyat, uning tuzilishi, adolat va tenglik masalalariga katta e'tibor qaratgan. I.Mo'minovning "Mirzo Abdulqodir Bedilning falsafiy qarashlari", S.Ayniyning "Mirzo Abdulqodir Mirzo Abdulqodir Bedil" monografiyalarida va X.Ayniyning "Mirzo Abdulqodir Bedil" va "Irfon" poemasi, S.Saljuqiyning "Naqdi Mirzo Abdulqodir Bedil" ("Mirzo Abdulqodir Bedil tanqidi") asarlarida hamda K.Olimov, B.Hamdamovlarning maqolalarida¹ mutafakkirning ijtimoiy-siyosiy qarashlariga bir necha sahifalar bag'ishlangan. Qayd etilgan mualliflardan Mirzo Abdulqodir Bedil ham boshqa ilg'or mutafakkirlar singari yovuzlikni yo'q qilish va ezgulikni qaror toptirish yo'llarini izlamoqda, diniy bag'rikenglik, diniy aqidaparastlik g'oyalarini targ'ib qilish, diniy aqidaparastlik g'oyalarini targ'ib qilish, mazhabga oid urf-odatlariga qarshi turish, degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi. Mirzo Abdulqodir Bedil asarlarida saroydagi hayot, adolatsizlik, tamagirlik, shaddodlik, o'zboshimchalik, aldov, munofiqlik hamda insonni majburan ishlatish tanqidga uchraydi.

"O'z shuuringdan bo'l begona, Mirzo Abdulqodir Bedil

Jaholat sozin chal devona, Mirzo Abdulqodir Bedil,

Dud ila g'ubordir bu dunyo bari,

¹ Qarang: Муминов И.М. Философские взгляды Мирзы Бедия. -Ташкент., 1957; Айни С. Мирзо Абдулқодири Бедил.Сталинобод -1954 (на тадж.яз); Айни Х.С. Бедил и его поэма «Ирфон». - Сталинабад 1956; Олимов К.О. Баррасихо дар тасаввуф. –Душанбе,1999 - S.97- 122; Олимов К.О. Китобномаи шарҳиҳоли – Душанбе, 2004, - 72 бет; .Хамдамов Б. Савмаи маърифат.- Гончи, 1999.

Ko'z yum, sabr qolsin bu xona, Mirzo Abdulqodir Bedil".

Mirzo Abdulqodir Bedil bu misrada yashagan zamonasida munofiqlik, adolatsizlik, tengsizlik, jaholatsiz holatlarning mavjudligi va unga sabr qilish kerakligini bayon etadi.

Mirzo Abdulqodir Bedil falsafasida ijtimoiy-siyosiy mavzular o'z o'rniga ega. O'zining asarlarida u ijtimoiy hayotning salbiy tomonlarini ko'rsatishga harakat qilgan, jamiyatning tuzilmasini to'g'ri yolg'a qo'yish bo'yicha tavsiyalar bergan. O'zining jamiyat, ijtimoiy o'zgarishlar va davlat haqidagi qarashlarini u "Irfon" ("Bilish"), "Chahor unsur" ("To'rt unsur"), "Nuqot" ("Hikmatlar") kabi asarlarida bayon qilgan. Mirzo Abdulqodir Bedilning ko'pgina ruboiylarida ijtimoiy-siyosiy va insonparvar qarashlar mavjud.

Faylasufning hayot katta farovonlik ekanligi va undan zavq olish kerakligi, inson o'z hayotining egasi bo'lishi zarurligi bo'yicha qarashlari alohida ahamiyatga ega. Bu yerda Umar Hayyomning gedonistizmi² ta'sirini ko'rishimiz mumkin. Mirzo Abdulqodir Bedil o'rta asrlarning jaholatparastligiga qaramay, u dunyoga umid qilib, bu dunyodagi ezgulikdan voz kechish kerakligiga qarshi chiqadi.

Mutafakkirning ba'zi she'rlarida Avestoda mavjud bo'lgan hur fikr g'oyalarini ko'rishimiz mumkin. Ushbu qadimgi kitobning turli qismlarida hayot madh qilinadi va go'zallik hamda serg'ayrat deb tasavvur qilinadi.

Mirzo Abdulqodir Bedil, xususan, islom va tasavvufning asosiy g'oyalarini qo'llab-quvvatlagan. Shuning uchun u Naqshbandiya tariqatining g'oyalari bilan tanish bo'lgan. Mazkur tariqatning g'oyalariga ko'ra, ruhoniylar hukmdorlarga ta'sir qilishi mumkin. Ammo Mirzo Abdulqodir Bedil ushbu fikrga qarshi chiqadi. Bundan tashqari, yuqorida qayd etilganidek, faylasufning fikricha, inson o'z taqdirining egasi bo'lishi kerak. Naqshbandiya tariqatida inson tarkidunyochilikka berilishi kerak emasligi va mehnat bilan shug'ullanishi kerakligi haqida g'oya mavjud. Bu esa Mirzo Abdulqodir Bedilning fikriga to'g'ri keladi, chunki mutafakkir har bir mo'min musulmon o'z hayoti uchun mehnati bilan mablag' topishi kerak deb hisoblagan. Ushbu xulosaga Mirzo Abdulqodir Bedil o'z tajribasi orqali kelgan.

"Sharq Arastusi" Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" asarida adolatli jamiyat to'g'risida bayon etgan. Uning ta'kidlashicha, "Madaniy jamiyat, madaniy shahar (yoki mamlakat) shunday bo'ladiki, shu mamlakatning aholisidan bo'lgan har bir odam kasb hunardan ozod, hamma barobar bo'ladi, kishilar o'rtasida farq bo'lmaydi, har kim o'zi istagan yoki tanlagan kasb hunar bilan shug'ullanadi. Odamlar chin ma'nosi bilan ozod bo'ladilar, odamlarning tinchlik va erkinliklariga xalaqit beruvchi sulton bo'lmaydi. Ular orasida turli yaxshi odatlar, zavq lazzatlar paydo bo'ladi"³.

Mirzo Abdulqodir Bedil falsafasida ham Farobiy qarashlaridagi kabi adolatli jamiyat kelib chiqishi, uning tuzilmasi va unda mavjud bo'lgan aloqalar bo'yicha aniq konsyepsiya mavjud emas. Lekin bu haqida uning asarlarida ba'zi bir taxminlar mavjud. Masalan, faylasufning ijodida ijtimoiy guruhlarining tashkil topishi bo'yicha g'oyalarni ko'rish mumkin.

² Gedonizm - (grekcha: ἡδονή – rohat, huzur, lazzatlanish) — huzur-halovatga, lazzatlanishga intilish insonning oliy maqsadi deb hisoblovchi axloqiy ta'limot. Unga ko'ra, huzur-halovatga intilish insonga tabiatan xos, uning butun xatti-harakati, maqsadi shunga qaratilgan.

³ Abu Nasr Forobiy Fozil odamlar shahri – Toshkent, A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993, - 190 bet.

“Podshoh va uning atrofida qilari to‘kin sochinlikda va farog‘atda yashaydilar, dehqonlar esa faqirona hayot kechiradilar, ochlikdan o‘ladilar, zolimlardan azob chekadilar. Shoir o‘z zamonasi haqida alam bilan yozadi:

“Mamlakat hokimiyat orasida qoldi:

Boylıklar ayrim shaxslar qo‘lida to‘plandi,

Oliy tabaqalar yerini dehqonlar hayday boshladilar,

Dehqonlarning ezilishi, chorasizlikdan

Podshohlar paydo bo‘ldilar, takabbur davlatpanohlar.

Fir‘avnlr nafs, nasrudlar zo‘ravonligi

Hayotning barcha tomonlariga yoyildi.

Oltin va kumush o‘ljalar nimalar qildi.

Saroylar qurilishi, o‘zini xudo deb e‘lon qilishlar rasm bo‘ldi’⁴.

Ochko‘z va manfaatparast kishilar boylık uchun kurashib, qurollana boshladilar, va qo‘shin yig‘dilar. Natijada o‘zaro urushlar boshlanib, begonalar yerini zabt qilish odatga kirdi. Shunday qilib hokimiyat va davlat paydo bo‘ldi’⁵.

Mirzo Abdulqodir Bedil mehnatkash insonni ulug‘lagan va kuylagan. Mirzo Abdulqodir Bedil davrida Hindiston agrar davlat bo‘lgan. Ijtimoiy tuzilmaning bir qismi dehqonlar bo‘lgan. Ayniqsa, barcha xalq iste‘moli mollari bilan ta‘minlovchi fermerlar mehnatini yuqori baholaydi. Bedilning fikricha, u inson hunar orqali baxt saodatga erishishi mumkin. Qobiliyatsiz odamlar foydasiz va zaifdir.

“Dil sozida nag‘mayu navolar ko‘pdir.

Aybu hunaru rangi safolar ko‘pdir.

Ko‘pik tilagingmu yo gavharmi murod?

Daryoda bahoyu bebaholar ko‘pdir’⁶.

Mirzo Abdulqodir Bedilning ijtimoiy-siyosiy konsyepsiyasi uning «Irfon» asarida ham bayon qilingan. Janri bo‘yicha ushbu asar falsafiy-didaktik asarlar sirasiga kiradi. Unda mutafakkirning siyosiy tuzilma modeli keltiriladi. Mazkur asarga ko‘ra, ijtimoiy guruhlarining shakllanishida asosiy vazifani dehqonchilik bajaradi. Dehqonlar oziq-ovqat va mollar almashuvini amalga oshirishadi. Bu yerda Mirzo Abdulqodir Bedil boshqa ijtimoiy guruh-savdogarlar vujudga kelishini aytib o‘tadi.

Bu mutafakkirning fikricha, inson ijtimoiy mavjudotdir, uning o‘ziga xos axloqiy tamoyillari bor, ular tufayli u jamiyatda o‘z o‘rnini topa oladi. Mirzo Abdulqodir Bedilga ko‘ra jamiyat quyidagi tabaqalardan iborat: hukmdor hokimiyati, savdogarlar, olimlar va faylasuflar. Mirzo Abdulqodir Bedil Arastu va Aleksandr Makedonskiy haqidagi hikoyasi bilan u donishmand hukmdor ilm-fan va bilim hisobidan tarixda o‘z ismini qoldirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ushbu hikoyada Mirzo Abdulqodir Bedil yagona hukmdor va markazlashgan davlat haqida aytib o‘tadi. Chunki u urushlarning sababini ma‘lum hukmdorlarning g‘arazlari va tamagirlikida ko‘radi. Markazlashgan davlat bo‘lmagan mamlakatda har doim urushlar bo‘ladi, deb hisoblaydi Mirzo Abdulqodir Bedil.

⁴ Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986, - 68 bet

⁵ Axmedova M. Falsafa. Darslik.- Toshkent, O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, nashriyoti, 2006 yil, 144 bet

⁶ Shavqingni yod etib (g‘azal va ruboiylar). Mirzo Bedil// Sh. Shomuhamedov tarjimalari - Toshkent, Gafur Gulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005, - 87 bet

Mirzo Abdulqodir Bedilning ijtimoiy-siyosiy fikri u yashagan davrning turli tomonlarini qamrab oladi. U o'z asarida hukmdor va yaqin amaldorlarga, feodalizmga, mehnat va hunarmandchilikka, bilimga, fanga, din va falsafaga munosabatini ifodalaydi. U haqiqatni izlagan, ezgulikga intilgan va adovatga qarshi chiqqan. Shu bilan birga u hindlar tomonidan targ'ib qilingan diniy-milliy fanatizmni; feodallar va harbiylar tomonidan dehqonlar va hunarmandlarni ishlatishning dahshatli usullarini, amaldorlarning rahmsizligini, ruhoniylarning jaholatparastligini tanqid qilgan.

*“Moldorlarga qara, fikrlari xom,
Kibru g'ururlari o'zlariga dom.
Bunday toshbag'irlar uzuk ko'ziga
Manglay ajiniday yozdiribdi nom”⁷.*

O'z ijodida Mirzo Abdulqodir Bedil ziddiyatlarga to'la bo'lgan yo'lni topgan. U hayotining bir davrida Majubay va Darvesh ta'sirida bo'lib, keyinchalik qadimgi yunon va qadimgi hind falsafasini o'rganib, o'z qarashlarini so'fiylik bilan birlashtirish yo'llarini izlaydi.

*“Ey hayot mazmunini izlagan odam,
Har bir kitob satrin dilga aylama malham.
Mirzo Abdulqodir Bedil “Ruboiyot”in sayr et, topursan
Dardu ibrat, tasavvuf, umr tadqiqin ham”⁸.*

Darhaqiqat, o'rta asr sharoitida ilg'or fikr-mulohazalarni hamma vaqt ham ochiq-oydin aytib bo'lmas edi. Shuning uchun Mirzo Abdulqodir Bedil fikrlarini xilma-xil obrazlarda, kinoya, istixora, tasavvuf, kalom iboralari, qoida va istilohlari vositasida ifoda qilishga majbur bo'ldi. Mirzo Abdulqodir Bedil eng yaxshi asarlarida o'z zamonasi uchun o'ta ilg'or fikrlarni ilgari surdi, yuksak, gumanistik g'oyalarni targ'ib qildi. U odamni «eng oliy vujud» deb bildi va insondagi kamchiliklar, tanballik, makr, xiyonat, qalloblik, ochko'zlik, xasislik, kibr-havo, manmanlik kabi illatlar bilan kurashdi, insonni barkamol va benuqson ko'rishni, ya'ni “Hazrati inson”ni orzu qildi.

Bedilning fikricha, inson yaxshi amallar qilib savob olishi, yomon ish qilib ziyon va ziyon ko'rish mumkin va har bir ish jazo va savob olib keladi. Bedilning ta'kidlashicha, “Har bir harakat, nutq va fikrning reaksiyasi bo'ladi, ya'ni biror harakatni amalga oshirishimiz bilanoq bizda bir kuch va taassurot paydo bo'ladiki, u yaxshi yoki yomon, yaxshi yoki yomon bo'lganiga qarab beradi. yaxshi yoki yomon baholash. Bu zarur shart-sharoit bajarilganda o'sib, o'sadigan urug'ga o'xshaydi”. Demak, insonning hayotdagi xatti-harakatlarining natijalari inson o'limdan keyin nimalarni boshdan kechirishini va boshqa tug'ilishda qanday hayotga ega bo'lishini belgilaydi.

Aniq o'lim borliqning ongidir. Bo'lish mening mavjudligimni bilishni anglatadi. Bedilning fikricha, o'lim muqarrar. U doimiy ravishda o'limning muqarrarligini, shaxsning ketishini ta'kidlaydi. Hech kimning ahvoli qanday bo'lishidan qat'i nazar, o'limdan najot yo'q.” Bu dunyoni qaysi kuni tark etishini faqat Xudo biladi. Bir so'z bilan aytganda, odam o'limga mahkum. Oxirat kelsa, chol bilan yigitni, podshohu tilanchini ayamaydi.

“Eshak keriladi, to'qimi zarrin,

⁷ Shavqingni yod etib (g'azal va ruboiylar). Mirzo Bedil// Sh. Shomuhamedov tarjimalari - Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005, - 84 bet

⁸ Qarang: Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986, - 75 bet

Aslida na odob bor na din

Sulton amalidan kerilgan odam

Kamolga yetkazar o'z qabohatin"⁹.

Mirzo Abdulqodir Bedil ruhoniylarni oddiy aholini aldashda ayblagan. U dinga qarshi chiqmagan, lekin fanatizmni tanqid qilgan. Buni biz "Irfon" asarida ko'rishimiz mumkin. Mutafakkir tengsizlik va ayol kishilarning huquqsizligiga qarshi chiqadi. O'sha davrda hukmdorlarga sovg'a sifatida ayollar olib kelingan (bu esa "nazr" deb nomlangan).

"Ba'zan qasru hurlarga bo'lur oina,

Ba'zan kishan, zanjirda holati border"¹⁰.

Mirzo Abdulqodir Bedil diniy marosimlarga qarshi chiqadi. U qalin pulini olayotganlarni tanqid qiladi. Xotin kishilarning haq-huquqlarini va jamiyatda tengligini qo'llab-quvvatlab, ularni kamsitishga qarshi chiqadi. Masalan, o'sha davrdagi "sati" marosimi haqida aytib o'tib, unda Mirzo Abdulqodir Bedil nafaqat erkak, balki ayol kishilarga nisbatan adolatsizlikni ta'kidlaydi.

"Dar shararzori qissai sitiyan,

Ki zi chandin zabona dosht bayon,

Garchi sayram ba sad kitob aftod,

Lek in dog'am intixob aftod"¹¹

"Irfon" asarining maxsus bobida Mirzo Abdulqodir Bedil xattot, tikuvchi, to'quvchi, temirchi, qassob va hisobchilarning san'atini alohida belgilab o'tadi. Ularning har biri, mutafakkirning fikriga ko'ra, "o'z o'rnida hurmatga sazovor insondir". Agar inson qandaydir kasb yoki hunarga ega bo'lmasa, u komillikga intila olmaydi va buzqlik yo'liga o'tadi. Bu esa kambag'allikka sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, Mirzo Abdulqodir Bedilning fikricha, dimog'dorlik jaholatning ifodasidir. Har bir inson tabiatdan qandaydir hunar bilan shug'ullanishi kerak, chunki mavjudlik moddiy boyliklarni ishlab chiqishga olib keladi.

"Senga orom, benishonlik bo'lsa manzur,

Faqirlarga oshnolikdan topgil huzur.

Dimog'ingda shuhrat zavqi bo'lsa paydo,

Shohu amir oshnoligi bo'lgay zarur"¹².

Mirzo Abdulqodir Bedil insonlar o'rtasida adolatli munosabatlar bo'lishi to'g'risidagi qimmatli fikrlarini bayon etgan. Mirzo Abdulqodir Bedil podsholarni o'z xalqiga adolatli munosabatda bo'lishini, xalqqa nisbatan zolim, o'zgalar haqqiga xiyonat qilmaslikka, adolatli munosabatda bo'lishga chaqiradi.

"Xalq ichinda sen zolimlik nomin olma,

Ojizlarga zulm ko'rsatib, jonin olma.

Ochligingdan o'lganda ham zinhor, zinhor,

⁹ Shavqingni yod etib (g'azal va ruboiylar). Mirzo Bedil// Sh. Shomuhamedov tarjimalari - Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005, -60 bet

¹⁰ Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986, - 68 bet

¹¹ Shavqingni yod etib (g'azal va ruboiylar). Mirzo Bedil// Sh. Shomuhamedov tarjimalari - Toshkent, Gafur Gulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2005, -60 bet

¹² Qarang: Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986, - 68 bet

Chumolining og'zidagi donin olma"¹³.

Mirzo Abdulqodir Bedil ijtimoiy-siyosiy qarashlarining tahlili bizni mutafakkir adolatning targ'ibotchisi bo'lgan degan xulosaga keltiradi. Ezgulik, Mirzo Abdulqodir Bedilga ko'ra, insonlarning dinidan qat'iy nazar bir-biriga bo'lgan yaxshi munosabatlardan tashkil topadi. Shu bilan birga dehqonlar, hunarmandlar va ijodkorlarga hurmat bilan yondashish muhim. Mirzo Abdulqodir Bedil uchun tenglik shundaki, har bir inson dinidan qat'iy nazar Yagona, ya'ni Yaratuvchi oldida teng.

References:

1. Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986
2. Sattorova S. B. Unique study of the problem of justice and equality in the doctrine of human and society of MIRZA ABDUL QADIR BEDIL //Oriental Journal of Social Sciences. – 2023. – T. 3. – №. 06. – С. 1-10.
3. Айни Х.С. Бедиль и его поэма «Ирфон». - Сталинабад 1956
4. Bedil M.A. Kuliyot .- Dushanbe.-1993
5. Нуров Н., Салимй Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. – Nashriëti Noshir, 2020.
6. Мухаммадиева О. Бедил ва ахлоқий қадриятлар фалсафаси. – Yangi nashr, 2016.
7. Sattorova S. B. LIFE AND WORK OF MIRZO BEDIL //European International Journal of Philological Sciences. – 2023. – T. 3. – №. 08. – С. 13-16.
8. Салимов М. С., Тагоймуродов Р. Х. БЕДИЛ О НОСТАЛЬГИИ //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – №. 1-2. – С. 37-40.
9. Sattorova S. B. SOME FACTS ABOUT THE LIFE OF MIRZO BEDIL //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – С. 112-114.

¹³ Qarang: Mirzo Abdulqodir Bedil Ruboiylar. Shoislom Shomuhamedov tarjimasi. – Toshkent, 1986, - 68 bet